

İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin Hayatı ve Eserleri

*Sıddık KORKMAZ**

ABSTRACT

Imam al-Mâturîdî, living in the region of Mâvarâunnahr, is the founder of the Mâturîdism, one of the most important theological school among the Turks. Available sources do not have much information about his life. Maturidi developed Abû Hanîfa's teaching into a theological school. Unfortunately Maturisim is not known as Asharism. Maturidi was educated by Muhammad b. Mukâtil al-Râzî, Abû Nasr al-Iyazî, Nusayr b. Yahya al-Balhî and Abu Bakr Ahmad b. Ishak al-Cuzcanî and he also taught to following scholars; Abu al-Hasan al-Rustugfani, Abû al-Kasım al-Samarkandî, Pazdavî and Abû Ahmad al-Iyazî. Some of his books which are available now are Ta'wilât al-Kur'ân and Kitâb al-Tawhîd. But it is not known if manuscript Kitâb al-Makâlât was written by him or not.

Keywords: *Imam al-Mâturîdî, Mâvarâunnahr, Abbâsîds, Bağhdâd, Sâmânîds, Abû Hanîfa, Abû al-Muîn an-Nasafî, Ta'wilât al-Kur'ân, Kitâbu al-Tawhîd, Kitâb al-Makâlât.*

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı

1. Mâturîdî'nin Coğrafi Siyasi ve Kültürel Çevresi

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâturîdî es-Semerkandî'nin yaşadığı çevre Mâverâünnehr bölgesidir. "Mâverâünnehr", "nehir'in ötesi" anlamında Ceyhun yada Amuderya Irmağı'nın doğu bölgesi anlamına gelmektedir. Özel olarak "Mâverâu'l-Ceyhun/Amuderya" şeklinde, Müslümanlar tarafından fethedilen ülkelere verilen bir isim olmuştur.¹ Mâverâünnehr diye anıldığı dönemde, kuzey ve doğu sınırları tam olarak bilinmemekle birlikte, Sır-derya (Seyhun) Havzasını ve Müslümanların hakim olduğu bölgeleri kapsayarak, Soğd, (Buhara ve Semerkand), Havarizm, Soğanyan, Ferğana ve Şâş diye beş bölge anlamına gelmektedir.²

Müslümanların bu bölgeye ilk defa girişleri Hicri I. yüzyıldadır.³ Emevî halifelerinden Velid b. Abdülmelik (86/705-96/715)'in Irak valisi Haccac'ın tayin ettiği Kuteybe b. Müslim; Horasan, Buhara ve Semerkand'ı fetih etmiştir.⁴ Kuteybe Semerkand'a iki defa girmek zorunda kalmıştır. İkinci ve uzun bir muhasaradan sonra 93/712'de şehri teslim mecbur etmiştir. Eski vali korunsa da şehre bir Arap vali ile kuvvetli bir askeri birlik yerleştirilmiştir.⁵ Daha sonra burası ribat mahalli olarak inşa edilmiş, cihat ve hayır gayesi ile vakıflar kurulmuştur.⁶ Buhara ile birlikte Semerkand'da bölgede İslâm'ın yayılması için bir üs olmuştur.⁷ Tahiri emiri Abdullah b. Tahir döneminden itibaren, Semerkand Mâverâünnehr'in ilmi merkezlerinden birisi olarak, hizmet vermiştir. Çevre köylerden çocuklar büyük fedakarlıklarla buraya gönderilerek okutulmuşlardır.⁸

Abbasî Halifesi Me'mun, özellikle ekonomik çöküntünün de etkisiyle⁹ 204/819'dan itibaren Mâverâünnehr ve özellikle Semerkand valiliğini Esed

1 Barthold, W., "Mâverâünnehr", MEBİA, İstanbul, 1957, 7/408; Parmaksızoğlu, İ., "Mâverâünnehr", MEB. Türk Ansiklopedisi, Ankara, 1976, 23/333.

2 Harbî, Ahmed b. İvazullah b. Dâhili'l-Lüheybî. *el-Mâturîdîyye*, Riyad, 1413, 85.

3 Harbî, *el-Mâturîdîyye*, 86.

4 Yazıcı, Nesimi *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992, 3.

5 Schaefer, H. H. "Semerkand" MEBİA, 10/469.

6 Harbî, *el-Mâturîdîyye*, 86.

7 Schaefer. *Semerkand*, 10/469.

8 Makdisî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşşârî, *Ahsenu't-Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, edt, M. J. de Goeje, Leiden, 1906, 322-323; Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2000, 266.

9 Uğur, Ahmet, "Mâturîdî'nin Zamanında İslam Alemine Kisa bir Bakış", *Ebû Mansûr Semerkandî Mâturîdî*, Kayseri 1990, 4.

b. Sâ mân'ın oğullarına verir. Bu tarihten itibaren şehir, Tâhirîlerin ve Saffârîlerin yükselmelerinden herhangi bir değişikliğe uğramaksızın İsmail b. Ahmed'in Saffârî hakimiyetini devirerek Sâ mânî hükümdarlığını kurduğu¹⁰ 287/900 tarihine kadar Sâ mân ailesinin elinde kalır. Bu hükümdarlıktan sonra Mâverâünnehir parlak bir dönem yaşar. İdare merkezi Buhâra'ya taşınmakla beraber Semerkand, bir medeniyet merkezi olduğu kadar, iktisadi sahada ve ayrıca İslâm dünyasının itibarı içinde birinci derecedeki yerini korur.¹¹

Mâturîdî'nin yetiştiği ve yaşadığı çağ olan Sâ mân Oğulları dönemi siyasi bakımından oldukça sakin bir dönemdir. Halk arasında rahatlık ve huzur yerleşmiş, siyasi kargaşaya meydan verilmemiştir. Hattâ halk arasında "Sâ mân Oğullarına karşı bir ağaç bile ayaklanacak olsa kurur kalır" sözü darbî mesel olmuştur.¹² Siyasi otoriterin oturmuş, entrikalardan uzak ve ilime hizmet eder oluşu, halkına değer veriş, Sâ mân Oğulları hakkında sık sık rivayet edilen şeylerdir.¹³

Sâ mân Oğulları Devleti, Karahanlı hükümdarı Buğra Han Harun'un tarruzlarına karşı Selçuklu Türkmenlerinin desteğini sağlayarak, Gazneli Sultan Mahmud'un Mâverâünnehr'i ele geçirmesine kadar devam etmiştir.¹⁴

Mâturîdî'nin yaşadığı siyasî çevre ne kadar olumlu ve sakin ise ilmi çevre de ona nisbetle verimlidir. Bu ortam dinî ve fikrî düşüncenin çeşitliliğini ve zengin bir tartışma ortamını doğurmuştur.¹⁵ Semerkand Buhara ve yakın çevreleri 4/10. ve 5/11. Asırlarda birer ilim merkezi durumuna gelmiştir. Abbasî İmparatorluğu yavaş yavaş gücünü kaybetmeye başlayınca, Bağdat eskiden olduğu gibi tek ilim merkezi olmaktan çıkmış yerini Mâverâünnehr bölgesi almıştır. Orta Asya çevresi ise daha çok akıld ve felsefî ilimler sahasında temayüz etmiştir.¹⁶ Bu oluşum uzun süre varlığını koru-

10 Harbî, *el-Mâturîdiyye*, 87.

11 Schaefer, "Semerkand", 10/469.

12 Makdisî, *Ahsenût-Tekâsim*, 338-339, Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi, Kişiler Görüşler Eserler*, Konya, 1992, 76-77.

13 Bkz, Harbî, *el-Mâturîdiyye*, 87; Ecer, A. Vehbî, *Türk Din Bilgini Mâturîdî*, Ankara, 1978, 18-19.

14 Ecer, *Mâturîdî*, 19.

15 Ecer, *Mâturîdî*, 17-18.

16 Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâturîdî ve Nesevî'ye göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988, 11.

muştur. Nesefî asrına gelindiğinde, Osmanlıların ilk zamanlarında Anadolu'da yetişen alimler sahalalarında derinleşmek için genellikle Suriye, Irak ve Mısır'a giderlerdi. Çünkü buralarda tefsir, hadis ve edebiyat gibi ilimler daha çok yaygındır. Buna karşılık kelâm ve felsefe gibi akli ilimlerde Semerkand ve Buhara çevresi tercih edilmiştir.¹⁷

Bu bölgedeki tartışmalar önceleri fıkıh ve fıkıh usulü dallarında başlamıştır. Hanefî ve Şâfi fıkıhçıları arasında tartışmalar oldukça yaygındır. Öyle ki camilerde hatta cenaze merasimlerinde bile bu tartışmaların yapıldığı söylenir.¹⁸ Bu tartışmalardan dolayı kan döküldüğü dahi rivayet edilir.¹⁹ Daha sonra bu tartışma fıkıh ve hadis uleması ile Mûtezilîler arasına kaymış ve artmıştır. Zamanla da kelâm sahasına kaymış ve artmıştır. Yarışmalara dönüşen bu tartışmalar²⁰ hükümdarın önünde yapılır, tartışmayı hükümdar soru sorarak başlatır, oradaki hazır bulunanlar ve alimler konuşur, tartışma çığırından çıkacak olursa sultan devreye girer ve durdururdu.²¹

Bu dönemde öteki din ve kültürlerle sıkı temas mecburiyeti bu tartışmalara malzeme teşkil etmiştir. Emevîler döneminde tartışılmayan itikadî konuların rahatça ele alınabilmesi Mutezileye zemin hazırlamıştır. İslâm inancını diğer kültürlerle karşı savunma iddiasında olan Mutezile, Emevî ve Abbasî Halifeleri'nin desteklerini de kazanmıştır. Halife Vâsık, (227/232-841/846) dönemi Mutezilenin altın çağı olduğu kadar, Mutezileye karşı olanların da sıkıntılı bir dönemidir. Mesela Vâsık'ın, Kur'an'ın mahlûk olmadığını ve Allah'ın Ahirette görülebileceğini söyleyenleri öldürttüğü bilinmektedir.²² Makdîsî Mâverâünnehir'de gördüğü din ve mezhepleri anlatırken Yahudilerin çok, Hıristiyanların az olduğunu belirtir. O bölgenin ilim ve fıkıh yönünden gelişmiş olduğunu, mezheplerinin de istikamet üzere olduğunu anlatır. Ehl-i Bidat fırkaları sayarken de Sicistan ve Herat bölgesinde haricilerin bulunduğunu Nişabur'da, az miktarda Mûtezile'nin bulunduğunu, Şia ve Kerramiye'nin de kargaşa içinde olduğunu anlatır. Şâş, Tûs,

17 Uzunçarşılı, *İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara, 1965, 227.

18 Ebû Zehre, Muhammed, *Tarihu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*, Yer, ? 1987, 173.

19 Makdîsî, *Ahsenût-Tekâsim*, 339; karşı, Harbî, *el-Mâturidiyye*, 90.

20 Ebû Zehre, *el-Mezâhib*, 173, Turan, Ahmet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 1993, 144-145.

21 Makdîsî, *Ahsenût-Tekâsim*, 338-339.

22 Zühedî, Cârallah, *el-Mutezile*, Kahire 1990, 186 vd.

Nesa ve Ebîverd, şehirleri hariç diğer bölgelerde Ebû Hanîfe taraftarlarının çoğunlukta olduğunu belirtir.²³

Mâtürîdî'nin yetiştiği böyle bir dönemde İslâm dünyasının üç ayrı bölgesinde Kur'an ve Sünnet'e uygun şekilde İslâm inancını savunan üç büyük alim ortaya çıkmıştır. Bunlar; Bağdat ve civarında Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (324/935), Mısır'da Ebû Cafer et-Tahavî (333/944) ve Mâverâünnehir'de Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333/944)'dir. Bu isimler Bidat Ehli'ne karşı Ehl-i Sünnet düşüncesini sistemleştiren isimlerdir.²⁴

Orta Asya ilim merkezlerinde hüküm süren bu tartışmalar aslında felsefî ve kelâmî münakaşaların seviyesi açısından olumlu sonuçlar vermiştir. Mesela Mâtürîdî'nin problemlere, Bağdat'ta yetişen çağdaşı Eş'arî'ye göre daha felsefî açıdan yaklaşması söz konusu değişik kültürel ortamın etkisinden olmalıdır. Onların eserleri, yaşadıkları değişik kültür çevrelerinin en belirgin özelliklerini teşkil eder. Mâtürîdî'nin *Kitâbu't-Tevhid*'i ile Eş'arî'nin eserleri karşılaştırıldığında üslûpta olduğu gibi, ele alınan konularda da farklılıklar göze çarpar. Mâtürîdî'nin Eş'arî'den daha somut daha teknik ve daha felsefî terimler kullandığı gözlenir.²⁵

Mâtürîdî'nin yaşadığı kültürel ortamla ilgili olarak, Onun Ebû Hanîfe çizgisinde oluşunun sebepleri hakkında daha ayrıntılı durulabilir.²⁶ Bu durumda da Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından birisi olan Mukâtil b. Hayyan (150/767)'in bir süre Semerkand kadılığı yaptığı, Emevîler döneminde Haris b. Süreyc, Cehm b. Safvan ve arkadaşlarının bu bölgede Ebû Hanîfe çizgisindeki görüşlerini yaydıkları görülebilir. Bu görüşler Abbasîler döneminde de diğer şehirlerde olduğu gibi Ebû Hanîfe'nin öğrencileri tarafından aktarılmıştır.²⁷

Netice itibarıyla Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgede fikri bir serbesti ve bu fikri alana müdahale etmeyen adaletli, hoş görülmesi özgürlükçü bir siyasi ortamın olduğu görülür. Buna mukabil bazen şiddete kadar da varsa fikri

23 Makdisi, *Ahsenût-Tekâsim*, 339.

24 Çağatay, Neşet - Çirâkçı, İ. Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1965, 184.

25 Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk-Fethullah Huleyf, trz, "Giriş", 3 vd; krş; *Eş'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk, Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995, 6. vd; Benzer değerlendirmeler için bkz, Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 12.

26 Bkz; Madelung, Wilferd F., "The Spread of Mâtürîdism and the Turks" *Religious Schools and sects in medieval Islam*, London, 1985, 124, vd.

27 Kutlu, *Mürce*, 267.

tartışmalar ve zengin bir çeşitlilik bulunur. Bu fikri zenginlik ve halkını mutlu eden adaletli siyasi ortam Mâturîdî gibi büyük bir şahsiyetin yetişmesine zemin hazırlamıştır.

2. Hayatı

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâturîdî, Semerkand yakınlarında Mâturîf veya Mâturîd adlı mahallede dünyaya gelmiştir. Doğduğu yere nispetle kendisine Mâturîdî denilir.²⁸ Bazen Semerkand'a nispet edilerek İmâmu'l-Hüda Ebû Mansûr el-Mâturîdî es-Semerkandî diye de bilinir.²⁹

İmâmu'l-Mütekellimîn Âlemü'l-Hüdâ, Reîsü's-Sünne, Musahhihu Akâidi'l-Müslimîn, (Müslümanların Akidesini Tashih Eden) İmâmu'z-Zâhid, Reîsu Ehli's-Sünne, Mehdiyyu'l-Ümmeh (Bu Ümmetin Mehdisi) gibi ünvanlarla da anılır.³⁰

Soyunun, Hz. Peygamberin hicrette evine misafir olduğu Ebû Eyyûb Halid b. Zeyd b. Kuleyb el-Ensârî'ye ulaştığı rivayet ediliyorsa da, ana-babası ve ailesi hakkında kesin bilgi yoktur.³¹

Mâturîdî'nin doğum tarihinin 238/852 olduğu şeklinde görüşler bulunsa da hiç bir tarihçi doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi vermez.³² Çünkü Mâturîdî'nin hocalarından birisi 248/862 yılında vefat eden Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'dir. Bu doğum tarihi doğru ise Mâturîdî yüz seneye yakın yaşamış olur. Çünkü onun 333/944 yılında vefat ettiği hakkında hemen hemen ittifak vardır.³³ Bütün bunlarla birlikte Mâturîdî'nin 248/862'den önce doğmuş olabileceği düşünülebilir.³⁴ Watt ise bu tarihi 256/870 olarak tahmin eder.³⁵ Onun Abbasî halifesi Mütevekkil döneminde doğduğunu ve

28 Gölcük, *Kelam Tarihi*, 78; Schaeder, "Semerkand", 10/470.

29 Huleyf "Giriş", 1.

30 Pezdevî, İmam Ebû Yûsuf, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc; Gölcük, Şerafeddin, İstanbul, 1998, 2-3; Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, *Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, thk, Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Fâris en-Na'sânî, Mısır, 1324, 195; Özdeş, Talip, *İmam Mâturîdî'nin Te'vilatu Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri 1997, 22.

31 Macdonald, D. B., "Mâturîdî", MEBİA, 7/404.

32 Huleyf, "Giriş", 2-8; Onat, Hasan, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, Ankara, trz, 83.

33 Huleyf "Giriş", 2-3; Ebû Zehre, *el-Mezâhib*, 73.

34 Gölcük, *Kelam Tarihi*, 76.

35 Watt, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc; Fıçlalı, E. Ruhi, Ankara, 1981, 389.

yaklaşık bir asır süren hayatı döneminde 12 Abbâsî halifesine şahit olduğunu da çıkarabiliriz. Bu halifelerin sonuncusu el-Müttakî'dir.

Mâtürîdî; Müslümanlar arasındaki mevkiinin büyüklüğüne, İslâm akidesinde bırakmış olduğu ve bugüne kadar kuvvetini kaybetmemiş olan te-sirlerine İslâm'ın orijinal tefekkür örneklerinden birini temsil edip günümüze kadar intikal etmiş eserlerine rağmen çağdaşı Eş'arî kadar tanınamamıştır.³⁶

Mâtürîdî'nin hayatından çok muhtasar bir şekilde bahsedilir. Bu bilgiler hem kısa hem de birbirlerinin tekrarıdır. Eski bibliyografya yazarları, kitaplarda Mâtürîdî hakkında aradıklarını bulamadıklarından şikayet etmişlerdir. Çağdaş araştırmacılar da, Mâtürîdî'nin düşünce yönünü aydınlatması beklenen kaynaklar ve onun hocalarına dair verilen bilgiler için "kapalılığı gidermeyen ve hayatına dair yeni bilgiler vermeyen, soyut isimlerden öte bir şey aktarmadıkları"³⁷ için şikayet ederler.

Bu bağlamda Eş'arî, *Makâlât* 'ında, Bağdâdî *el-Fark Beyne'l-Fırak* 'ında İbn Hazım *el-Fasl* 'ında, İsferyânî *Tabsîr* 'inde, Şehristanî *el-Milel ve'n-Nihal* 'inde Mâtürîdî veya Mâtürîdîyye'den söz etmezler. Bununla beraber çağdaşı olan Bağdat Mutezilesinin şeyhi Abdullah b. Ahmed el-Kâbi (319/931) 'yi anlatırlar. Halbuki Harbî'nin de dediği gibi Mâtürîdî *Kitabu'l-Tevhid* 'inde, *Reddu Evâilî'l-Edille* 'sinde, *Reddu Tehzibi'l-Cedel* 'inde, ve *Reddu Vaîdu'l-Cedel* 'inde bu şahsı eleştirir.³⁸

İbn Hazm *el-Fasl* 'ında Eş'arî ve tabiielerini Mürcie'den sayarak eleştirir, fakat Mâtürîdî'den söz etmez.³⁹

Şehristanî, Sıfâtîyye bahsinde Eş'arî ve benzerlerini ele alırken Mâtürîdî veya Mâtürîdîyye'den söz etmez. Eş'arîleri de Sıfâtîyyeden kabul eder.⁴⁰ Fahreddin Râzî "Hikmet ve benzeri konularda Mâverâünnehr' de geçen tartışmalar" anlamında müstakil bir eserinin olmasına rağmen "*İtikâdâtü Fırakı'l-Müslimin ve'l-Müşrikîn*" adlı kitabında Mâtürîdî'den bahsetmez.⁴¹

36 et-Tancı, Muhammed b. Tâvit, "*Abu Mansûr al-Mâtürîdî*", AÜİFD, Ankara, (I-II) 1955, 1.

37 Tancı, "*al-Mâtürîdî*", 1.

38 Krş; Harbî, *el-Mâtürîdîyye*, 79.

39 *el-Fasl Fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, Beyrut, trz, 5/ 73-97.

40 *el-Milel ve'n-Nihal*, Beyrut, 1992, 79-81.

41 Bkz, thk; M. Mutasımbillah el-Bağdâdî, Beyrut 1986, 33 vd.

“*Muhassal*”ında Ebû Hanîfe’nin görüşlerini ele almasına rağmen Mâtürîdî veya Mâtürîdîye’den bahsetmez.⁴²

Ehl-i Bid’at saydığı her fırkayı eleştiren İbn Teymiyye, Mâtürîdîlikten bir mezhep olarak söz etmez. Sadece Ebû Mansûr el-Mâtürîdî’nin görüşlerine Mürcie ile bağlantılı olarak yer verir.⁴³

Tarihçilerden İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*’inde, İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n Nihâye*’sinde, İbn İmâd, *Şezerât*’ında Sâmân Oğulları Devletinden bahsetmelerine rağmen, en meşhur alimi Mâtürîdî’den söz etmezler.⁴⁴ Aynı şekilde İbn Nedîm, *Fihristi*’nde, İbn Hallikan, *Vefeyâtu’l-Ayan*’ında Mâtürîdî’den söz etmezler. Semânî, *Ensâb*’ında Mâtürîdî’den bahsetmesine ve oradan pek çok alimin yetiştiğini belirtmesine rağmen Mâtürîdî’den bahsetmez. Aynı şekilde İbnü’l-Esir, *Lübâb*’ın da Mâtürîdî’nin doğduğu yerden söz eder ama Mâtürîdî’den bahsetmez. Zehebî “*Siyeru Alâmin-Nübelâ*”sında Mâtürîdî’nin çağdaşlarından, devrinin sultanından ve Mutezilîlerden söz eder ama Mâtürîdî’yi anlatmaz. İbn Hacer el-Askalânî *Lisanü’l-Mîzan*’ında Mâtürîdî’nin hocası Muhammed b. Mukatil er-Râzî’den söz eder, Mâtürîdî’den sonra gelen Ömer en-Nesefî’den söz eder fakat Mâtürîdî’den bahsetmez. Suyûfî de *Tabakâti’l-Müfessirin*’in de, Mâtürîdî’den, *Tevlât* gibi büyük bir tefsiri olmasına rağmen söz etmez.⁴⁵ İbn Haldun da kelâmın doğuşu ve tarihi hakkındaki denemesinde (*Mukaddime*) bahsetmemekte, yalnız Eş’arî ve taraftarlarından bahsetmektedir.⁴⁶

İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hakkında kaynaklarda hiç de bilgi yok değildir. Çalışmamızda yer yer referansta bulunduğumuz gibi, az ve bir birinin tekrarı da olsa Nesefî, *Tabıratu’l-Edille*’sinde, Taşkoprüzâde, *Mevzuâtü’l-Uhûmun*’da, ve öteki eserlerinde, Ebû’l-Vefa el-Kureşî, *Cevâhiru’l-Mudiyye fî-Tabakati’l-Hanefiyye*’sinde, Ebû’l-Hasenât el-Leknevî, *Fevâidu’l-Behiyye*’sinde, Semâvî *el-Ensâb*’ında, Katip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*’unda, Kemalettin el-Beyâzî, *İşârâtu’l-Merâm*’ında, Zebîdî *İthafu’s-Sâdeti’l-Müttekîn*’inde bilgi verirler. Ayrıca bu listeyi daha da zenginleştirmek mümkündür.

42 Tanci, “*al-Mâtürîdî*”, 1.

43 Bkz; *el-İmân*, thk; Hâşim Muhammed e’ş-Şâzelî, Kâhire, trz, 301.

44 Krş; Harbî, *el-Mâtürîdîyye*, 80.

45 Krş; Harbî, *el-Mâtürîdîyye*, 80-81.

46 Macdonald, “*Mâtürîdî*”, 405.

Ebû'l-Muîn en-Nesefî (418/508-1027/1115) Mâturîdî'nin ilmi şahsiyetini anlatırken; *“İlim deryasına dalarak, oradan ilmin cevherlerini çıkararak, getirdiği dini hüccetlerin inceliklerini keskin zekası, derin ilmi ve dehasıyla süsleyen Mâturîdî'nin yaşadığı ilim çevresinde, kendinden başka ilim adamı olmasaydı bile O, gerçekten bu yeri dolduracak güçteydi, Onun eserlerindeki inceliklere, delilere keşfetme ve değerlendirme yeteneğine vakıf olanlar ve onun muarızlarını ilzam etmekte, ilmi mücadele adabında izlediği başarılı usulü anlayanlar, Mâturîdî'nin mevkiini takdir ederler. Nitekim hocası Ebû Nasr el-İyazî, Mâturîdî'nin bulunmadığı ilim meclislerinde konuşmazdı. Mâturîdî'yi uzaktan gördüğü zaman ona hayran hayran bakar ve her defasında da “Rabbin dilediğini yaratır ve seçer” (Kaşas 68) derdi”* diye anlatır.⁴⁷

Akâid'de, İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin yolunu takip eden⁴⁸ İmam Mâturîdî'nin ayrıcalığının başında, metodu kabul edilmelidir. Akaid'le ilgili konuların Fıkıh'tan ayrılıp “Kelam İlmi” şeklinde müstakil olarak işlenişi bu oluşuma zemin hazırlamıştır.⁴⁹ Onun metodunda aklın herhangi bir mübalağaya sapmaksızın ve haddini aşmaksızın büyük bir yeri ve değeri vardır. Çağdaşı Eş'arî ise akli nakle bağlar ve fiil ile teyid eder. Neredeyse Eş'arîler'in Mûtezile ile Fıkıh ve Hadis Ehli arasında bir çizgi üzerinde, Mâturîdî'nin ise Mutezile ile Eş'arîler arasındaki bir hatta bulunduğu söylenebilir.⁵⁰

Bütün bu özelliklerine, ilminin ve etkisinin büyüklüğüne rağmen İmam Mâturîdî çağdaşları kadar tanınmayışının sebepleri şöyle sıralanabilir:

a) İmam Mâturîdî'nin Hilafet merkezi olan Bağdat'tan uzakta yaşaması etkili olmuş olabilir. Çünkü herkes oraya gidip gelir fikir alış verişinde bulunurdu. Bağdat bir etkileşim merkezi konumundaydı. Mâturîdî bu ortamdaki uzak kalmıştır.

b) Mâturîdî'ye veya görüşlerine Mutazile'ye ve Eş'arîlere sağlanan siyasi desteğin sağlanmaması olabilir. Mâturîdî'ye siyasi desteği ancak önce

47 Nesefî, Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabsıratu'l-Edille fî Usûlu'd-Dîn alâ Tarîkati'l-mâm Ebî Mansûr el-Mâturîdî*, thk; Claude Saleme, Dimeşk, 1993, 1/359; İmamoglu, M. Ragıp, *İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Tevilâtu'l-Kur'an'daki Tefsîr Metodu*, Ankara, 1991, 14.

48 Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, İstanbul, 1313/1895, 1/595-596.

49 Bebek, Adil, *Matürîdî'de Günah Problemi*, İstanbul, 1998, 20.

50 Ebû Zehre *el-Mezâhib*, 240; Fiğlalı, E. Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara, 1990, 76-77.

halefleri olan Hanefiler için Sâmânîlerden,⁵¹ daha sonra da Selçuklular ve Osmanlılardan kazanmışlardır. Bu destek de olmasaydı Mâturîdîliğin tamamen unutulması bile söz konusu olabilirdi.⁵²

c) Mâturîdî'nin kendisinin Arap kökenli olmayışı, Arap kökenli yazar ve öteki nüfuz sahibi isimlerin kendilerinden başkalarını "Mevâlî" diye hor görmeye veya yok saymaya çalışmaları tanınmamasına sebep olmuş olabilir.⁵³ Buna ilaveten tanınmış Arap kökenli alimlerin yetiştiği önemli ilim ve kültür merkezlerine gidip gelmemesi de etkili olmuş olabilir. Mekke Medine, Bağdad, Şam gibi merkezlere gidip gezmiş oralarda uzun süre kalmış, tanınmış alimlerle münazaralara katılmış olsaydı belki daha çok bilinecekti.⁵⁴ Her şeye rağmen *Tevhid* ve *Tevlât*'nın içeriği göz önünde bulundurulduğunda, eserlerini ilimsiz bir ortamda yazdığı düşünülemez.

Mâturîdî'nin Basra'ya gittiğini ve orada tartışmalara katıldığını söyleyenler olsa da bu güçlü bir bilgi değildir.⁵⁵

d) Hanefî alimlere ait Tabakât Kitapları'nın yazılışının gecikmesi ve Mâturîdî ve Mâturîdî mezhebinin alimlerinin tanınmamasına sebep olmuştur denilebilir. Mesela Abdulkadir el-Kureşî'nin *el-Cevâhiru'l-Mudie*'si, tanınan en eski Hanefî tabakât kitaplarından. Kureşî'nin ölüm tarihi de 775/1373'dür.

e) İslâm Kelâmı üzerindeki Mâturîdî'nin tesirini gizleyip Eş'arî'yi Sünnî akîdeyi savunan tek İslâm büyüğü gibi gösterme temayülü de olabilir. Nitekim Emevîler ve Abbasîler döneminde Arap olmayanlara karşı bir tepeden bakışın var olduğunu bilmekteyiz.⁵⁶

Mâturîdî'nin ölüm tarihinde bir iki görüşün dışında ihtilaf olmamakla beraber, Semerkand'da defnedildiği ile ilgili bir ihtilaf da yoktur. Kabri'nin Semerkand'ın bir mahallesi olan Jakardiza'da olduğu belirtilir. Kureşî burada "Türbetü'l-Muhammedîn" denilen bir mezarlığın olduğunu ve burada 400'den fazla Muhammed adında ilim adamının medfun olduğunu anlatır. Mâturîdî talebelerinden Ebû'l-Kasım el-Hakîm'e, (342/957) öldü-

51 Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsim*, 339.

52 Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 11.

53 Ecer, A. Vehbi, "Mâturîdî'nin Tanınmaması", *Ebû Mansûr Semerkandî Mâturîdî*, Kayseri 1990, 11.

54 Tanci, "al-Mâturîdî", 1.

5 Çağutay – Çubukçu, *İslam Mezhepleri*, 184.
Tanci, "al-Mâturîdî", 1.

günde mezarının üzerine “Bu kabir, ilmi geliştirip yaymakta ve öğretmekte gücünü tüketen, böylece dinde övülecek eserler bırakan, hayatının meyvelerinden yararlanan bir zatın kabridir. Allah ona rahmet eylesin” ibaresini yazdırmasını vasiyet etmiştir.⁵⁷

Mâtürîdî'nin bu kadar tanınmamasında, kendisinin de, insanlara şöhretten çok faydalanacakları ilim bırakmak gibi eğiliminin olduğu da düşünülebilir. Çünkü bugünün insanların hayatı algılayışları, ilme bakışları ile bundan bin yıl önce yaşamış bir insanın algılayışı aynı olmayabilir.

Bunlara ilaveten bölgenin işgallere maruz kalmasını zikredebiliriz. Nitekim Hülagu ve Cengiz Han o bölgeleri yakıp yıkmışlardır. Dolayısıyla o dönemde, o bölge ile ilgili kitapların çoğu Moğolların işgaliyle kaybedilmiştir. Moğollardan sonra o bölgeleri işgal edip yakıp yıkan Rusları da göz önünde bulundurursak Mâtürîdî hakkında bulunan bilginin azlığının sebepleri biraz daha aydınlanmış olacaktır.

3. Hocaları

Kaynaklarda Mâtürîdî'nin hocaları hakkında verilen bilgiler de sınırlıdır. Mâtürîdî'nin nasıl eğitim gördüğünü, kimlerden etkilendiğini ve nerelere seyahat ettiğini maalesef tafsilatlı olarak öğrenemiyoruz. Anlatılan bilgiler muhtasar birbirinin tekrarı olan bir kaç cümleden öteye geçmemektedir.

Yapılan etütlerin sonucunda İmam Mâtürîdî'nin Ebû Hanîfe'nin çizgisinde çalışmalar yaptığı ortaya çıkmaktadır. O muhtemelen Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen *Fıkhü'l-Ekber*, *Fıkhü'l-Ebsat*, *Kitâbu'r-Red ale'l-Kaderiyye*, *Risaletü Ebî Hanîfe ilâ Osman el-Bettî*⁵⁸ ve *Vasiyyetü Ebî Hanîfe li Yusuf b. Halîd es-Semî* adlı eserleri okumuş, bu eserlerde zikredilen konular üzerinde derinleşmiş ve Kelâmî bir sisteme oturtmuştur. Bu konular ise; Allah Teâlâ'nın sıfatları, imanın mahiyeti, Allah'ı bilmenin akıl ile mi, nakil ile mi gerekli olduğu, insanın fiillerinin kendiliğinden iyi veya kötü olup olmaması, Allah Teâlâ'nın mahlûkat üzerindeki hakimiyetini kabul etmekle beraber, kulun fiilinin, kendisine nispetinin derecesi, kaza ve kader ve benzeri meseleler olduğu görülür.⁵⁹ İmam Mâtürîdî'nin, Ebû Hanîfe'nin kelâ-

57 Neseî, *Tabsıra*, 1/358; Kureşî, *Cevâhirü'l-Mudîe*, 1/4.

58 Krş. İbn Nedîm, *Fihrist*, thk. İbrahim, Ramazan, Beyrut, 1997/1417, 251.

59 İbn Nedîm, *Fihrist*, 251, krş; Ebû Zehre, *el-Mezâhib*, 174.

mî görüşlerini geliştiren ve daha sağlam temellere oturtan kişi olduğunu yapılan yeni çalışmalar daha belirgin bir biçimde ortaya koymaktadır.⁶⁰

İmam Mâtürîdî'nin yukarıda sayılan görüşleri Ebû Hanîfe'den gelen bir silsile ile Muhammed b. Mukatil er-Râzî (248/862) Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-Hüseyn el-İyâzî (IV. Asrın başları) Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/888) ve Ebû Bekir Ahmed b. Ishak el-Cüzcânî'den aldığı kabul edilir.⁶¹

İmam Mâtürîdî'nin, Ebû Hanîfe'ye dayanan hocaları hakkında yapılan çalışmalara göre verilen listelerden ilk üçü⁶² ek 1'de, dördüncüsü de⁶³ ek 2'de verilmiştir.

3.1. Muhammed b. Mukatil er-Râzî (248/862)

İmam Muhammed'in talebesidir. Ayrıca İmam-ı Azam'ın talebeleri olan Ebû Muti el-Hakem b. Abdullah el-Belhî ile Ebû Mukatil Hafs b. Müslim es-Semerkandî ve meşhur hadisçi Veki' b. el-Cerrah (197/812)'a öğrencilik etmiştir.⁶⁴

Rey ehlinden olduğu ve orada kadılık yaptığı, Buhârî'nin kendisinden nakil'de bulunmadığı, iyi bir fıkıhçı olduğu bildirilir.⁶⁵

Muhammed b. Mukatil er-Râzî'nin vefat tarihinin (248/862). Mâtürîdî'nin de (333/944) oluşu ya Râzî'nin, Mâtürîdî'nin hocası olmadığı veya Mâtürîdî'nin yüz yıla yakın bir ömür yaşadığı ve Râzî'den çok erken yaşlarda okuduğu, ya da Râzî'nin ölüm tarihi hakkındaki bilginin sahih olmadığı görüşlerini gündeme getirmektedir.

60 Bkz; Kutlu, *Mürcie*, 149 vd.

61 Beyâzî, Kemâleddin Ahmed, (h. 11. Asır) , *İşârâtu'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, thk; Yusuf Abdurrazık, Kâhire, 1949/1369, 23. Zebidî, *İthafu's-Saade*, 2/5; el-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ebi'l-Vefâ Muhammed b. Muhammed b Nasrillah b. Salim b. Ebi'l-Vefâ, *Cevâhiru'l-Mudîe fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Haydarabad, 1322, 2/130; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 195; İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, 59.

62 Verilen üç şema Sönmez Kutlu'nun *Mürcie* ile ilgili çalışmasından, tasarruf edilerek alınmıştır. Bkz; 273-274.

63 Ek 2'de verilen şema yazarın verdiği silsileden tasarruf edilerek çıkartılmıştır. Bkz; Ulrich, Rudolph, *al-Maturidi und Die Sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden, Newyork - Köln, 1997, 161.

64 Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 201; Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/134; Zebidî, *İthafu's-Sâde*, 2/5.

65 Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 147; Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/134.

3.2. Ebû Nasr el-İyazî (301/913-331/942)

Künyesi Ahmed b. Abbas b. Hüseyin b. Cebele b. Galib b. Câbir b. Nevfel b. İyaz b. Yahya b. Kays b. Said b. Ubâde el-Ensâri, el-Fakîh es-Semer-kandî'dir. Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî'den, babasından, Ebû Bekir Muhammed ve Ebû Ahmed'den okumuştur. İlim ve kahramanlık bakımından zamanın seçkin simalarındandır. Yirmi yaşlarında iken kendisine ilim ve ders riyaseti verildiği rivayet edilir.⁶⁶

Ebû Nasr el-İyazî'nin ilim ehli birisi olmakla beraber cihad ehli birisi olduğu da rivayet edilir. Nasr b. Ahmed b. İsmail b. Esed b. Sâ mân (293/331-905/943) zamanında Türkistan'da şehid olmuştur. Şehit düştüğünde, arkasında İmam Mâtürîdî gibi kırka yakın öğrenci bıraktığı rivayet edilir.⁶⁷ İyazî'nin vefat tarihi ile ilgili kesin kayıt yoktur. Ancak onun hicri (301/913) ile (331/942) seneleri arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Sıfatlar konusunda bir eserinin olduğu, Mutezile ve Neccâriyye mezhebine karşı mücadele ettiği rivayet edilir.⁶⁸

3.3. Nusayr b. Yahya el-Belhî (268/888)

Ebû Süleyman Musa el-Cüzcânî'den (İmameyn'in talebesi), Ebû Mutî el-Hakem b. Abdillâh el-Belhî, Ebû Mukatil Hafs b. Müslim es-Semer-kandî'den okuduğu rivayet edilir. Hanefî fıkı ve kelâmında güçlü olduğu anlatılır. 268/888 de vefat etmiştir.⁶⁹ Hanefî Fıkını İmam Mâtürîdî'ye okuttuğu kuvvetle muhtemeldir.⁷⁰

3.4. Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cüzcânî (200/815)

Künyesi Ahmed b. İshak b. Sabîh el-Cüzcânî'dir. *Kitabu'l-Fark ve't-Temyiz*, *Kitabu't-Tevbe* adlı eserleri meşhurdur.⁷¹ İmameyn'in talebesi olan Ebû Süleyman Musa el-Cüzcânî'nin ashabındandır. Vefatı 200/815'den sonradır.⁷²

66 Nesefî, *Tabsıra*, 1/356.

67 Nesefî, *Tabsıra*, 1/356-357.

68 Nesefî, *Tabsıra*, 1/356-357; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 23.

69 Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 221; Kutlu, *Mürchie*, 274.

70 Ebû Zehre, *el-Mezâhib*, 173.

71 Nesefî, *Tabsıra*, 1/356.

72 Nesefî, *Tabsıra*, 1/356; Kureşi, *Cevahiru'l-Mudîe*, 1/60; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 14.

Mâturîdî'nin hocaları arasında doğrudan zikredilmemekle birlikte Semerkand'da Ebû Hanîfe'nin fikirlerini benimseyen bir isim olarak Ebû Bekir Muhammed b. el-Yemân es-Semerkandî (268/881)'nin adı da geçmektedir.⁷³ Nesefî'nin verdiği bilgilere göre Muhammed b. el-Yemân, fıkhıtan çok kelamla uğraşmıştır. Buna rağmen kendisine izafe edilen *Kitâbu Meâlimu'd-Dîn*, adlı eserinin fıkha dair olduğu,⁷⁴ *Kitâbu'l-İ'tisâm* ve *Kitâbu'r-Red alâ'l-Kerrâmiyye* gibi eserlerinin de Kelamla ilgili olduğu söylenebilir. O dönemde ortaya çıkan Muhammed b. Kerrâm ve taraftarlarına Hanefî çevrelerden ilk reddiye yazan müelliflerden birisi olarak tanıtılır.⁷⁵ Bütün bu özellikleri göz önünde bulundurulunca İmam Mâturîdî yada Mâturîdîlik'le ilişkilendirmenin zor olmadığı görülmektedir. Mâturîdî çağını anlamak için üzerinde durulması gereken bir isim olduğu aşikardır. İmam Mâturîdî onu doğrudan görmemiş bile olsa fikirlerinden etkilenmiş olması muhtemeldir.

4. Talebeleri

4.1. Ali b. Saîd Ebû'l-Hasan er-Rustuğfenî (345/956)

Semerkand'ın Hanefî fukahâsındandır. Mâturîdî'nin ileri gelen talebelerindedir. Kelâmıla ilgili; *İrşadu'l-Muhtedî* ve öteki eserleri, *Kitâbu'z-Zevâid*, *Kitâbu fi'l-Hilâf*,⁷⁶ *el-Esile* ve *'l-Ecvibe*⁷⁷ ve *Beyanu's-Sünne ve'l-Cemaa* adlı eserleri vardır.⁷⁸

Rustuğfenî⁷⁹ ile Mâturîdî arasında “müctehid hata ederse ne olur” konusunda ihtilaf çıktığı, Rustuğfenî'nin isabet ederse sevap kazanacağı, Mâturîdî'nin ise her halde sevap kazanacağı görüşünde olduğu bildirilir.⁸⁰

73 Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/144, Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 202; İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-Tevâcim*, 68.

74 Krş; Nesefî, *Tabsıra*, 1/358.

75 Nesefî, *Tabsıra*, 1/358; Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/144; krş; Kutlu, *Mürce*, 270.

76 Nesefî, *Tabsıra*, 1/358; Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 1/362; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 65; Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm*, (1-10) yer ?, trz, 5/102.

77 Adil Bebek, Fuad Sezgin tarafından Rustuğfenî'ye izafe edilen bu eseri, Molla Murat Kütüphanesinde (No: 1829, 154-176) gördüğünü, eserin bir kısmının *ez-Zevâid ve'l-Fevâid* olabileceğini, ancak zaman zaman müelliften sonra yasayan bazı ulema ve eserlerin zikredilmesinden dolayı Rustuğfenî'ye ait olmayacağı kanaatini taşıdığını belirtir. Bkz: *Günah Problemi*, 25-26; krş; Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (GAS), Leiden, 1967, 1/606.

78 Nesefî, *Tabsıra*, 1/358; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 65.

79 Rustuğfen Semerkand yakınlığında bir köy adıdır.

80 İbn Kutluboğa, *Tâcu'l-Tevâcim*, 41; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 65.

4.2. Ebû'l-Kasım İshak b. Muhammed b. İsmail el-Hakîm el-Semerkindî (342/953)

İyi huylu ve hikmet sahibi birisi olduğu için kendisine “el-Hakîm” denilmiştir. Belh uleması ve Ebû Bekir el-Verrâk (249/863) ile de sohbeti vardır. Fıkıh ve Kelâmı Mâturîdî’den, tasavvufu ise Belh ulemasından almıştır. Uzun süre Semerkand kadılığı yapmıştır.⁸¹ “*Akîdetü'l-İmâm*” ve “*es-Sevâdu'l-A'zam*” adlı eserleri vardır. “*Akîdetü'l-İmâm*” adlı eserinin Farsça olduğu belirtilir.⁸² Ancak bu eser *Sevâdu'l-A'zam* diye bilinen Arapça eserin farsçası olabilir. Çünkü Arapça “*es-Sevâdu'l-A'zam alâ Mezhebi İmâmî'l-A'zam Ebî Hanîfe*” veya “*Kitâbu'r-Red alâ Ashâbi'l-Hevâ*” adıyla bilinen bu eser Ebû'l-Kâsım el-Hakîm es-Semerkindî’ye nispet edilmektedir. Bu eser Kahire’de 1837 Kazan’da 1878 ve İstanbul’da 1887’de basılmıştır. Ayrıca Ali Vehbi Cengiz tarafından “*İslâm İnançları ve Ehli Sünnet Yolu*” adıyla da Türkçe’ye çevrilerek Ankara’da 1957’de yayınlanılmıştır. Bu eser aynı zamanda Sâ mânilerin desteklemesi ile ilk defa resmî “Ehli Sünnet İnanç Manzumesi” özelliğini de taşır.⁸³

4.3. Ebû'l-Leys el-Buharî es-Semerkindî. (373/983)

Adı Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim’dir. “İmâmu'l-Hüdâ” diye şöhret bulmuştur. Matbu ve yazma bir çok eseri bulunmaktadır. Leknevî, *Tefsîru'l-Kur'an, en-Nevâzil, el-U'yûn, el-Fetevâ, Hizânetu'l-Fıkh, Büst-ânu'l-Arfîn, Şerhu Câmi'i's-Sağîr ve Tenbîhu'l-Ğâfilîn*’ini sayar.⁸⁴ Zirikli’de de benzer bilgiler vardır.⁸⁵ Ebû'l Kâsım Hakîm es-Semerkindî’nin arkadaşıdır.⁸⁶

4.4. Ebû Muhammed Abdülkerim b. Musa b. İsa, el-Pezdevî. (390/1000)

Pezdevî⁸⁷ Mâturîdî’den hadis ve fıkıh okumuştur. Çocukları ve torunla-

81 Harbî, *el-Mâturîdiyye*, 104-105.

82 Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 1/39; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 44; Katip Çelebi Mustafa b. Abdullah, (1067/1657), *Keşfu'z-Zünûn an Esami'l-Kütübi ve'l Fünûn*, thk; M. Şerafeddin Yalıtıkaya, İstanbul, 1360-1941, 2/1157.

83 Kutlu, *Mürchie*, 286, Harbî, *el-Mâturîdiyye*, 105-106.

84 Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 220.

85 Bkz; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 220; Zirikli, *el-A'lam*, 8/348.

86 Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 116.

87 Pezde, Nesef’e altı fersah uzaklıkta bir kale adıdır.

rı ilimde ileri mesafelere ulaşmışlardır. Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî'nin (482/1089) dedesidir.⁸⁸

4.5. Ebû Ahmed el-İyâzî (IV./X. Asrın Başları)

Künyesi Ahmed b. Ebî Nasr Ahmed b. el-Abbâs el-İyâzî'dir. Şeceresi, Mâtürîdî'nin hocası olan Ebû Nasr el-İyâzî'ye nisbet edilir. Hakîm Semerkandî onun için; "*Mâverâünnehr'den yüz yıldan beri, ilim, fıkıh, dil, beyan, incelik, iffet ve takva bakımından Ebû Ahmed gibisi çıkmadı*" demiştir. Ebû Ahmed el-İyâzî, Ehl-i Bid'at ve Hevâ ehline karşı Ehl-i Sünnet Mezhebini savunmasıyla şöhret bulmuştur. *El-Mesâilu'l-Aşeri'l-I yâziyye* diye, Ehl-i Sünnet ve Mutezile arasındaki tartışma konularını içeren bir eserinin meşhur olduğu bildirilir.⁸⁹

Mâtürîdî'nin öğrencilerinden söz ederken bizzat Mâtürîdî'nin çağdaşı olan, onunla fikir ve bilgi alışverişinde bulunan isimleri zikretmekle yetineceğiz.⁹⁰

88 Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 101.

89 Nesefî, *Tabsıra*, 1/357.

90 Bunların yanı sıra Mâtürîdî'nin bıraktığı eserleri inceleyerek ona öğrencilik etmiş ve düşüncelerinin sistemleşmesinde önemli katkıdan bulunmuş isimler vardır ki etkileri ekolün sistemleşmesinde ve tanınmasında daha büyüktür, önemlilerinden şu isimleri sayabiliriz. 1- Sadru'l-İslâm: Ebû'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî (493/1099) 2- Ebû'l-Muîn en-Nesefî (508/1114) Eserleri; *Tabsıratu'l-Edille, et-Tevhîd li'l-Kavâidi'd-Tevhîd, Bahru'l-Kelâm*. 3- Necrâdî'nin Ömer en-Nesefî (537/1142) Eseri; *Akîdetü'n-Nesefiyye*. 4- A'laüddin Ebû Lekir Muhammed es-Semerkandî (540/1145). Eserleri; *Tuhfetu'l-Fâkihâ, Şerhu'l-İlâhî Ehlî's-Sünne*. 5- Nureddin Ahmed es-Sâbü'nî (580/1185). Eserleri: *el-Hidâye, el-Bidâye fi Usulu'd-Dîn, Kitabu'l-Umde*. 6- Hâfuzuddin Ebû'l-Berekâtî Abdullah en-Nesefî (710/1310). Eserleri; *el-Umde el-İmâd (Şerhu'l-Umde)*. 7- Ubeydullah Sadru's-Şeria el-Mabbûbî (747/1348). Eserleri; *Tadîtu'l-ülûm, Kitâbu'l-Tevhîd*. 8- Alâüddin Abdulaziz el-Buhârî (730/1329). Eseri; *Keşfu'l-Esrar*. 9- Kemaleddin Muhammed b. el-Hümmâm (861/1455). Eserleri; *Fethu'l-Kadîr, el-Müsâyere fi'l-Kavâidi'l-Münciyye fi'l-Âhira*. 10- Ahmed b. Süleyman er-Rûmî Şemseddin Kemal Paşa. (940/1533). Mekkî Molla el-Kârî (1014/1605) Eseri; *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*. 11- Kemâleddin Ahmed el-Beyâzî Eserleri; *Tecridü'd-Tecrid, Tehâfütü'l-Felâsife li Havâce Zâde*. 12- Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, (1083/1672) Eseri: *İşârâtü'l-Meram min İbâretü'l-İmâm*. İmâm Mâtürîdî'den etkilenererek eser veren Onun çizgisinde düşünce üreten müellifler elbette bu kadar değildir. Ama biz önemlilerini ve meşhurlarını zikretmekle yetindik. Detaylı bilgi için bkz, Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tevilât'ı*, 26-27; Karabulut, Ali Rıza, "*Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yayınlananlar*", *Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî*, Kayseri 1990, 186-196.

5. Eserleri

Mâtürîdî'yi anlamamızı sağlayan ve onu anlamlı kılan şeyler şüphesiz bıraktığı eserleridir.⁹¹ Eserlerinin listesini vermeye geçmeden önce, hangi ortamda yazdığı ve eserlerinin özelliği hakkında bazı hususlara değinmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Eserlerinin muhtevasının Onun Ebû Hanîfe'nin görüşlerini Kelâm sistemine dönüştürdüğünü belirtmiştik.⁹² Bu dönüşüm, içinde yaşadığı siyasi ortamın, Sâmâniler gibi dar çevrede hoş görü ve adalete dayalı iyi bir yönetim, İslâm coğrafyası açısından da Abbâsiler gibi, Bağdat halifeliğinin dağıldığı olumsuz bir dönem olarak karşımıza çıkar. İşte bu ortamda Mâtürîdî siyasi anlamda Şia'ya tepki olarak çıkan ve değişik unsurlarında etkisiyle meydana gelen siyasi Sünnilik hareketini akıl ve naklin ışığında sistemleştirmiş, miras aldığı ilkeleri delil ve hüccetlerle destekleyerek hem, muhalif fikirlere cevap vermiş ve hem de dönemde ortaya çıkan itikadî ve ilmî bir takım problemleri halletmeye çalışmış olmalıdır.⁹³

Eserleri üzerinde yapılan çalışmalara göre Mutezile karşısında, nakil-akıl çelişmesine son vererek aralarında sentez kurmuş, Nakil (Vahiy) ve Akıl dinin kaynağı kabul etmiş, Akılın güzel gördüğünü (Husun) Allah'a vacip değil fakat münasip olarak değerlendirmiş,⁹⁴ Akıl ve Dini Tastik'i Allah'ın emri olarak değerlendirmiş,⁹⁵ duyular ve vahiy konuları üzerinde durarak

91 Mâtürîdî'nin Eserleri hakkında bilgi verirken, daha çok bu konuda yapılmış en son araştırmaları göz önünde bulundurduk ve tasnifimizi bu çalışmalara göre yaptık. Ancak değerine binaen Neseffî'nin saydığı eseleri ayrıca burada zikretmekte fayda görüyoruz. Neseffî'ye göre Mâtürîdî'nin eserleri şunlardır: "*Kitâbu'l-Tevhid*", "*Kitâbu'l-Makâlât*", "*Kitâbu Reddi Evâilî'l-Edille li'l-Ka'bi*", "*Kitâbu Reddi Tehzibi'l-Cedel li'l-Ka'bi*", "*Kitâbu Beyâni Vehmi'l-Mu'tezile*", "*Reddu Kitâbi'l-Ka'bi fi Va'idi'l-Fussâk*", "*Reddu Usûlu'l-Hamse li Ebi Ömer el-Bâhilî*", "*Reddu Kitâbi'l-imâme li Ba'di'r-Revâjiz*", "*er-Red alâ'l-Karâmita* (iki kitap)", Fıkıh Hakkında; "*Me'hazu's-Serâ'i*", ve "*el-Cedel*" dir; Neseffî, bunların dışında da bazı eserlerinin olduğunu belirtmektedir ama bu eserlerin adını vermemektedir. Bkz; *Tabsıra*, 1/359.

92 Zebîdî, *İthâfu's-Sâde*, 2/5.

93 Krş; Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tevilât'i*, 29.

94 Bardakoglu, Ali, "*Husun ve Kubuh Konusunda Akıl Rolü ve İmam Mâtürîdî*" *Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî*, Kayseri 1990, 43.

95 Pessagno, J. Meric, *Intellect and Religious Assent, The Muslim World*, USA, 1979, 69/27. Bu Makale A. Bülent Baloğlu ve Adil Çiftçi tarafından *Akıl ve Dini Tastik, Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin Görüşü*, adıyla tercüme edilip DEÜİFD, İzmir, 1994, 8/441-453'de yayınlanmıştır.

kendine özgü bir teolojik bilgi teorisi oluşturmuştur. Problemlere objektif ve analizci bir yöntemle yaklaşmıştır.⁹⁶

Mâtürîdî'nin Bütün bu orijinalliğine rağmen eserleri zor, anlaşılması güç ve ifadeleri kapalıdır. Bu kapalılıktan Pezdevî gibi yakın dönemindeki alimler bile şikayet etmişlerdir.⁹⁷

Bu kapalılığa ilaveten diğer önemli bir nokta da Mâtürîdî ve ekolünün metoduyla ilgilidir. Bu husus özellikle Nesefî'de görülen Mâtürîdî ekolüne mahsus semantik metottur. "İman"ın tanımı konusunda "Bilginin, iman hakikati değil sebebi olduğu, İman'ın aslının tasdik olduğu" şeklindeki tespitler, "İman" kavramının dildeki kullanımına dayanılarak yapıldığı belirtilir.⁹⁸ Ayrıca Eş'arî, Mutezile ve Yunan kültüründen etkilenen bir ilim ortamının tesiri altında yetiştiği halde, Mâtürîdî ve Ekolü, Mutezile ve Yunan Kültürünü bilmekle beraber, bu ortamdan hayli uzak bir bölgede, kendi özgünlüğü içinde oluşmuş ve yayılmıştır.⁹⁹

Mâtürîdî'nin bu özellikleri taşıyan eserleri ve metodu tesirini hâla sürdürmektedir. Nitekim İslâm coğrafyasının içine düştüğü sıkıntılı duruma çare arayan son dönem alim ve aydınlarından Mustafa Sabri Efendi, Eş'arî kanadına yaklaşmış olduğu halde, ona karşılık Muhammed Abduh'un, Mâtürîdî'nin metodunu kullandığı söylenir. Abduh'un yazdığı *Tevhid Risalesi*'nin, kulların fiilleri bölümünde, Mâtürîdîliğin tesirinin oldukça fazla olduğu söylenilir.¹⁰⁰

5.1. Mâtürîdî'nin Kelâma Dair Eserleri

1-Kitâbu't-Tevhid

Eserin adı "Keşfu'z-Zûnûn"da "*Kitâbu't-Tevhîd ve İsbâtu's-Sifât*" olarak geçmektedir. Mâtürîdî'nin kelâm konusunda en meşhur ve en hacimli eseridir.¹⁰¹ Cambridge Üniversitesinde (3651 numarada kayıtlı) tek yazma

96 Huleyf, "Giriş", 4-5; Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul, 1995, 79-86 ve *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, 23-29.

97 Pezdevî, *Akâid*, 3.

98 Tunç, Cihat, "*Mâtürîdî'nin İman Anlayışı*", *Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî*, Kayseri, 1990, 19-21.

99 Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 15.

100 Bkz; Özdeş, *Mâtürîdî'nin Te'vilât'ı*, 28-29.

101 Nesefî, *Tabsıra*, 1/359; Taşköprüzâde, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, 1/598, krş; Sezgin, *GAS*, 1/605.

nüsha olarak bilinen eser İskenderiye Üniversitesi Felsefe hocası Fethullah Huleyf tarafından tahkik edilmiş, 1970 yılında 58 sayfalık bir mukaddime ve 401 sayfalık bir metinle Beyrut'ta yayınlanmıştır. Bu baskı esas alınarak 1979 yılında İstanbul'da ofset bir baskı daha yapılmıştır. Bu nüsha İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Öğretim görevlilerinden Hüseyin Sudi Erdoğan tarafından tercüme edilerek 591 sayfa olarak yayınlanmıştır. Eserin 305-314. sayfaları arası da *Kaza Kader (Allah-İnsan İlişkisi)* başlığıyla Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Hasan Şahin tarafından müstakil olarak terceme edilmiş, bir yorumla birlikte 1987 yılında Kayseri'de yayınlanmıştır.¹⁰²

Kitâbu't-Tevhîd zor anlaşılır bir üslûp ile yazıldığına değinmiştik.¹⁰³ Bunun kökeninde Mâtürîdî'nin değişik gruplara karşı verdiği mücadelenin etkileri aranmalıdır. Mesela Ka'bî, İbn Şeb'îb, İbn er-Râvendî, Dehriyye, Deysâniyye, Sümeniyye, Seneviyye, Sofistaiyye, Hıristiyanların bazı görüşleri ve Mecûsiler gibi şahıs fırka ve batıl dinlerin görüşleri, reddedilmek için ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Çeşitli fırkalara karşı cevap mahiyetinde yazıldığı için üslûpta birlik ve akıcılık sağlamak zorlaşmış dolayısıyla ifadede güçlükler ortaya çıkmıştır. Üslûptaki muğlaklığa Fethullah Huleyf tarafından neşredilen nüshadaki küçümsenemeyecek hatalar da ilave edilince, Mâtürîdî'nin elimizdeki matbu tek eserinin değerlendirilmesi de o nispette güçleşmektedir.¹⁰⁴ Dünyada bir tek nüshasının bulunması bu tür hataları kaçınılmaz kıldığı düşünülebilir.

Mâtürîdî'nin eserleri arasında *Kitâbu't-Tevhîd*'in özel bir yeri vardır, ve *Te'vilâtu'l-Kur'an*'dan önce yazıldığı tahmin edilmektedir.¹⁰⁵ *Kitâbu't-Tevhîd*'in adı bile tesadüfen verilmemiştir. Mâtürîdî'nin şeriatın değişebileceğini ve farklı olabileceğini, fakat "Allah'ın birliği ve ibadetin yalnız ona yapılması gerekliliği" ilkesine yani "Tevhid İnancı"na dayanan "Tevhîdî

102 Bkz; *Mâtürîdî'ye Göre Din*, 51-69.

103 Pezdevî, *Akâid*, 3; krş; Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 111; Ayrıca Fethullah Huleyf'in yaptığı bu tahkikin neden yanlış anlaşılmalara dolu olduğu ve metnin aslının ne şekilde okuma ihtimalleriyle incelenirse daha doğru sonuçlara ulaşılabileceği konusunda Alman Müsteşrik Josef Van Ess, *Kitablar ve Mecmualar Review of Books and Periodicals*", (DİA için trc; Ziya Yılmaz) *Oriens*, 27-28, 556-565, Leiden 1981'de çok değerli bir inceleme kaleme almıştır. Mâtürîdî'nin bu eserinin Ess tarafından belirtilen esaslarla yeniden tahkik edilmesinin, kitabı daha anlaşılır hale getireceğine inanıyoruz.

104 Yazıcıoğlu, *İnsan Hürriyeti*, 14.

105 Özcan, *Bilgi Problemi*, 9.

Dini”nin tek ve değişmez olduğunu ısrarla belirtmesi özel bir eğilimi de değildir. Ona göre Hz. Muhammed (s.a.v) “Tevhid”in tam olarak bilinmediği, putlara ve ateşe tapmanın hüküm sürdüğü bir dönemde peygamber olarak gönderilmiştir. İşte bu yüzden “Tevhid inancı” Kuran’da da ısrarla vurgulanmaktadır. Bu vurgunun ve anlayışın eseri olarak İslâm kültüründe “Tevhid” konusunda bir hassasiyet oluşmuştur. Bu hassasiyete bağlı olarak da kelâmla ilgili bu kitabına “*Kitâbu’t-Tevhîd*” adını vermiştir.¹⁰⁶

Kitâbu’t-Tevhîd aynı zamanda farklı fırkaların görüşlerini ihtiva eden en eski kaynaklardan sayılabilir. Özellikle Mutezile için bu böyledir.

2- *Risâle fi’l-Akâid*

Yine Mâturîdî’ye isnat edilen bu eser, Türkiye’deki özel kütüphanelerdeki iki nüshaya dayanılarak, Yusuf Ziya Yörükhan tarafından terceme ve metnin tahkikiyle birlikte neşredilmiştir.¹⁰⁷ Mütercim eserin Mâturîdî’nin kaleminden çıkmadığını, bununla birlikte metnin içeriğinin İmama ait olduğunu düşündüğünü belirtir.¹⁰⁸ Aynı eser “*Mâturîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*” Adıyla M. Saim Yeprem Tarafından, yeniden, metni ve Sübkî’nin (771/1370)¹⁰⁹ şerhiyle birlikte tahkik edilerek yayınlanmış bulunmaktadır. Yeprem, Yörükhan’ın neşrettiği metinlerin diğer nüshalarını bulduğunu belirterek nüshalar arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirtir.¹¹⁰ Herşeye rağmen, *Akîde*’nin, nisbetlerle başlaması, Eş’arîlik gibi Mâturîdîliğin çağdaşı olan mezhepleri eleştirmesi ve Neseî’ nin bu risaleyi Mâturîdî’nin eserleri arasında saymaması gibi gerekçelerle bu eserlerin İmam Mâturîdî’ye ait olmadığını vurgular.¹¹¹

106 Özcan, *Dini Çoğulculuk*, 24-25.

107 Bkz; *İslam Akâidine Dair Eski Metinler, Ebu Mansûr-i Maturî’nin İki Eseri, (Tevhid Kitabı ve Akâid Risalesi)*, İstanbul, 1953. Bu eserin değerlendirmeleri için bkz; Macdonald, “*Mâturîdî*”, 405. Yeprem, M. Saim, *Mâturîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, İstanbul, 2000, 43. Kütüphanelerdeki bilinen nüshalarının ise; Süleymaniye, Şehid Ali Paşa Kütüphanesi No: 1717, Laleli Kütüphanesi No: 2411, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 2188’de kayıtlı olduğu bildirilir. Krş; Sezgin, *GAS*, 1/605; bkz; Bebek, *Günah Problemi*, 34.

108 Yörükhan, *Eski Metinler, “Önsöz”*, 2.

109 Sübkî’nin’in (Abdulvehhab b. Ali b. Abdulkâfi b. Temâm) hayatı eserleri ve Neşre konu olan “*es-Seyfu’l-Meşhûr fi Şerhi Akîdeti Ebî Mansûr*” adlı eseri hakkında, söz konusu çalışmada bilgi de verilmiştir. Bkz; 48 vd.

110 Yeprem, *Akîde Risâlesi*, 43 vd.

111 Krş; Neseî, *Tabsıra*, 1/359; bkz; Yeprem, *Akîde Risalesi*, 46-47.

Aşağıda da üzerinde durulacağı üzere, elimizde bulunan İmam Mâturîdî'nin Akaid'i mütalaa edilebilecek bir yazma daha mevcuttur ki¹¹² içeriği gerek Yörükhan'ın gerekse Yeprem'in neşrettiği metinlerden farklıdır. Ancak söz konusu eser özel bir araştırma ve incelemeye konu olması gerektiğinden, burada diğer metinlerle kıyaslamasına girmeyeceğiz.

3- *Kitâbu'l-Makâlât*¹¹³

İmam Mâturîdî'ye bu adla nisbet edilen eserin yazma nüshaları konusu tartışmalıdır. Zebîdî'nin söz ettiği,¹¹⁴ Brockelmann'ın da¹¹⁵ Köprülü ve Fatih Kütüphanelerinde mevcut olarak gösterdiği nüshaların Mâturîdî'ye ait olmadığı kanaati yaygındır.¹¹⁶ Köprülü Kütüphanesi No: 856'da kayıtlı olan nüshanın başlangıcında "*Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerinden, onun mezhebine mensup olan bazı kimselerin, İmam'ın mezhebine aykırı olarak ileri sürdükleri görüşlerden söz edileceği*" gibi bazı ifadelerin bulunduğu gerekçesiyle bu nüshanın da Mâturîdî'ye ait olduğu kabul edilmemiştir.¹¹⁷

Bu eserin yukarıda değinildiği üzere Kahire Üniversitesi Kütüphanesinde (No: 19495) bulunan bir nüshası daha vardır ki üzerinde durulması gereken bir yazmadır. Eserin "*Allah ona rahmet etsin, Akaid Sahibi Ebû Mansûr el-Mâturîdî derki...*" diye Mâturîdî'ye rahmet edilmesi gereken, bir ifadeyle başlaması, sonraki dönemlerde kaleme alınmış bir metin olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Eserin orijinali ise, Mâturîdî'nin öğrencileri tarafından kaleme alınmış bir nüsha olabileceği ihtimalini taşımaktadır. İçinde taşıdığı bazı yazım hataları, noktalama eksiklikleri, kullanılan kelimelerin etimolojisi gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda eserin Arapçayı çokta iyi bilmeyen, muhtemelen Arap olmayan bir müstensih tarafından kaleme alındığını düşündürmektedir. Bütün bu özellikler Mâturîdî'nin yaşadığı çevre ve coğrafya ile örtüşmektedir.

112 Söz konusu eserin bir nüshasını kendi özel kütüphanesinden edinmeme izin veren Saygı değer hocam Doç. Dr. Sönmez Kutlu Bey'e teşekkür ederim.

113 Mâturîdî, Kâhire Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No: 19495 Ayrıca bkz; Neseî, *Tabsıra*, 1/359. Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/130.

114 *Ithâfu's-Sâde*, 2/5.

115 *Geschichte der Arabischen Litteratur*; Leiden, 1943, 1/209.

116 Macdonald, "*Maturîdî*", 405.

117 Bkz; Bebek, *Günah Problemi*, 36.

Eser önce Akide ile ilgili bilgi ve görüşleri vermekte, iki varak sonrasında "Ehlu'd-Dalâle'nin görüşlerinin (Makâle) çirkinliğini açıklamaya dair..." diye başlayan yeni bir bölümle başlamaktadır. Burada ele alınan fırkalar ve görüşlerinin çoğu Mâtürîdî'nin yaşadığı asrın öncesi ve o coğrafyanın dini fikri akımları görünümündedir. Eser, "Ehl-i Dâlâlet" diye isimlendirdiği fırkaların görüşlerini vermekte, genellikle fırkaları on bire ayırmakta, arkasından Mâtürîdî'nin olduğunu söylediği görüşü ortaya koymaktadır. Ne yazık ki diğer Makâlât yazarlarının çoğunun yaptığı gibi ele aldığı fırkalarla ilgili olarak muhtasar bilgi vermektedir.

Bunlara ilaveten eserin istinsah tarihi olarak 1134/1721'in verilişi,¹¹⁸ Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemden oldukça sonraki bir döneme ait oluşun ihtimalini düşündürmektedir. Eser Mâtürîdî'nin *Risâle fi'l-Akâid* ve *Kitâbu'l-Makâlât*'ının ikinci bir kopyası olabileceği ihtimalini de taşımaktadır.

Özellikle Hanefî Mürçî Mâtürîdî geleneğinin örneklerinden birisi olabileceğini düşündüğümüz bu eserin üzerinde özel bir çalışma yapılmalıdır. Bu eserin gün yüzüne çıkarılması, dönemle ilgili önemli bir malzemenin daha kazanılması anlamına gelecektir. Ayrıca konuyla ilgilenenlere bir çok kolaylık sağlayacağı açıktır.

4- *Kitâbu Beyâni Vehmi'l-Mutezile.*

Bu eserin Mutezileyi red için kaleme alındığı anlaşılıyor ancak günümüze gelmemiştir.¹¹⁹

5- *Kitâbu Reddi Evâili'l-Edille li'l-Ka'bi.*

Ka'bi'nin, *Evâili'l-Edille* adlı eserine reddiye olarak yazıldığı tahmin edilmektedir.¹²⁰

6- *Kitâbu Reddi Tehzîbi'l-Cedel li'l-Ka'bi.*¹²¹

7- *Reddu Kitâbi'l-Ka'bi fi Vâidi'l-Fussâk.*¹²²

Mutezile imamlarından ve meşhur kelâmcılardan olan Ebû'l-Kasım

118 Varak, 8-b.

119 Neseî, *Tabsıra*, 1/359; Eserin adı Kureşî'ye göre *Kitâbu Beyâni Evhâmi'l-Mutezile*'dir. Bkz; *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/130.

120 Neseî, *Tabsıra*, 1/359; Kureşî'ye göre eserin adı; *Kitâbu Reddi Ehl-i'l-Edille li'l-Ka'bi*'dir. Bkz; *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/130.

121 Neseî, *Tabsıra*, 1/359.

122 Neseî, *Tabsıra*, 1/359.

Abdullah b. Ahmed b. Mahmud el-Ka'bi el-Belhî (319/931) nin görüşlerinin reddedildiği bu eserler maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ancak Mâtürîdî'nin bu risalelerini daha sonra *Kitâbu't-Tevhîd*'inde topladığı düşünülebilir. Çünkü *Tevhîd*'de Ka'bi'in çokça zikredildiğine daha önce değinmiştik. Ka'bi adı *Kitâbu't-Tevhid*'de 30 defa anılmaktadır ki, bu Mâtürîdî'nin Mutezililer ve özellikle Ka'bi ile çok ilgilendiğini gösterir.¹²³

8- *Reddu Usûli'l-Hamse.*

Mutezilî kelâmcılarından Ebû Ömer Muhammed b. Ömer b. Saîd el-Bâhilî el-Basrî'nin "*Usûlü'l-Hamse*" adlı eserine reddiye olarak yazılmıştır.¹²⁴ Bu eserde yazmasına rastlanmamıştır.

9- *Kitâbu'r-Red ale'l-Karâmita.*

Gulât-ı Şia'dan Karmatî'lerin fikirlerini çürütmek için kaleme alınmıştır. Fakat günümüze gelmemiştir. Bu konuda Mâtürîdî'nin aynı adı taşıyan iki kitabı vardır. Birisinde Karâmita'nın esaslarını diğerinde furû'unu reddettiği rivayet edilir.¹²⁵

10- *Reddu Kitâbi'l-Îmâme li Ba'di'r-Revâfız.*

Şia'nın İmamet konusundaki görüşlerini red için kaleme alınmış bir eser olmalıdır. Maalesef günümüze ulaşmamıştır.¹²⁶

5.2. Mâtürîdî'nin Tefsir ve Kur'an İlimlerine Dair Eserleri

1- *Te'vilâtu'l-Kur'an*

Mâtürîdî'nin belki de en önemli eseri *Te'vilât*'tır. Neticede İnsan aklının ürünü olan Kelâm sisteminin, ilâhî yönünü ispat etmek için Mâtürîdî kelâmı görüşlerini Kuran'ın ışığında onunla beraber bir tefsir olarak aktarmadüşüncesiyle bu eserini kaleme almış olmalıdır.

Nesefî, *Te'vilâtu'l-Kur'an* hakkında şunları söyler: "O öyle bir eserdir ki o alanda bir benzeri yoktur. Hatta tefsir sahasında daha önce yazılanlar bile onun dengi değildir. Ediplerden birisi Mâtürîdî'yi şöyle tasvir eder; "O Ümmetin önde gelenlerinden ve Milletin kıymetlilerindendi. Kitabı, Kur'an'ın tefsiri konusunda her problemi çözmüş ve her kapalı meseleyi aydın-

123 Ayrıca bu eserin adının *Reddu Usûlü'l-Hamse li Ebî Ömer el-Bâhilî* olması da mümkündür. Krş; Nesefî, *Tabsıra*, 1/359.

124 Nesefî, *Tabsıra*, 1/359.

125 Nesefî, *Tabsıra*, 1/359.

126 Nesefî, *Tabsıra*, 1/359.

lîğa çıkarmıştır. Kur'an'ı Kerim'in ahkâmını en iyi ve en sağlam şekilde açıklamıştır. Allah ona rahmet ve selam ihsan etsin"¹²⁷

Mâtürîdî'nin bu eseri, Mâtürîdiyye okulu içinde ortaya konulmuş en mükemmel tefsirdir.¹²⁸ Bu eser ilk işârî tefsir olarak bilinen Fahreddin Râzî (606/1209)'nin¹²⁹ tefsirinden daha öncedir ve etkisi daha büyüktür.

Aslında eldeki nüshalara göre, *Tevîlatu'l-Kur'an*'ın adının ne olduğu da açık seçik belli değildir. Bu esere sonraları, "*Tevîlatu Ehli's-Sünne*" veya "*et-Tevîlatu'l-Mâtürîdiyye fî Beyanı Usuli-Ehli's-Sünne ve Usulu't-Tevhid*" adı da verilerek isim karmaşasının doğmasına yol açılmıştır.¹³⁰ Belki de Mâtürîdî bu eserini kaleme alırken bütün görüşlerini cem ederek bir araya getirmeyi ve sadece insanların hizmetine sunmayı düşünmüştür. İsmi değil, görüşleri ön plana çıkarmaya çalışmış olmalıdır.

Te'vilâtu'l-Kur'an'ın, İstinsah tarihleri değişik asırlara ait olan bir çok nüshaları mevcuttur.¹³¹

Te'vilâtu'l-Kur'an'ın, Fatıha ve Bakara Süresi'nin 141. Ayete kadar ilki Kahire 1971 yılında İbrahim ve Seyyid Avazeyn kardeşler tarafından, ikincisi 1983 yılında Muhammed Müstefizu'r-Rahman tarafından, Bakara suresinin sonuna kadar, olmak üzere tahkikli başkaları yapılmıştır.¹³² 1971 yılında Muhammed Eroğlu tarafından öğretim üyeliği tezi olarak Bakara suresinin tahkikinin yapıldığı bilinmektedir. Ancak bu çalışma da tamamlanmamıştır.¹³³ Ayrıca *Tevîlat* üzerinde bazı konuları esas alan çalışmalar yapılmıştır.¹³⁴

Te'vilat'a yaklaşık 200 yıl sonra Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî tarafından şerh de yapılmıştır.¹³⁵

127 Neseî, *Tabsıra*, 1/359.

128 Bkz. Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 109-110.

129 Mâtürîdî'nin ölüm tarihinin 333/944 olduğu hatırlanacak olursa, konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

130 Huleyf, "*Giriş*", 6-7; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zümmun*, 1/335-336.

131 Bkz. Kureşî, *Cevâhiru'l-Mudîe*, 2/130; Sezgin, *GAS*, 1/606; Karabulut, "*Mâtürîdî'nin Eserleri*", 179-180-181.

132 Bkz; *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk; Muhammed Müstefzurrahman, tsh; Câsim Muhammed el Cebûrî, Bağdad, 1404/1983.

133 Kutlu, *Mürchie*, 272.

134 Bu çalışmaların zengin listesi için bkz; Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tevilât'ı*, 36-37; Koçoğlu, Kıyasettin, *Mâtürîdîye Göre Mürchie*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000, 11.

135 Karabulut, "*Mâtürîdî'nin Eserleri*", 181. Bu şerhin nüshaları için bkz; Harbî, *el-Mâtürîdiyye*, 110.

Mâtürîdî'nin bu eserinin bir komisyon tarafından tahkik edilerek neşredilmesinin, üzerinde konulu çalışmalar yapılarak kamuoyunun istifadesine sunulmasının mümkün ve elzem olduğu aşıkardır.

2- *Risâle Fi mâ lâ Yecûzü'l-Vakfi Aleyhi fi'l Kur'an*.

Kur'an okuma kuralları ile ilgili bir risale olduğu Mâtürîdî'ye ait olmadığı kabul edilir. Eserin nüshalarından birisinin İstanbul Şehid Ali Paşa Kütüphanesi No: 2790/6'da, diğer bir nüshasının da İstanbul Köprülü Kütüphanesi No: 111/705'de bulunduğu bildirilir. İlk dönem kaynaklarında Mâtürîdî'ye böyle bir eser izafe edilmemektedir. Eser'de, Kur'an okurken üzerinde durulması caiz olmayan, kasten durulduğunda küfrü, sehven durulduğunda da namazın fesadını gerektiren "elli iki" yerden söz edildiği belirtilir. Ancak risalenin üslubu ve ilk dönem kaynaklarında söz edilmiş olması eserin Mâtürîdî'ye ait olmadığı kanaatini yaygınlaştırmıştır.¹³⁶

5.3. Mâtürîdî'nin Usûlü Fıkha Dair Eserleri

1- *Me'hazü's-Şerâyi' fi Usûli'l-Fıkıh*.¹³⁷

Fıkıh usulü ile ilgili bir eser olduğu, bibliyografya kitaplarında adı geçmesine rağmen, bilinen bir nüshası bulunamamıştır.

2- *Kitâbu'l-Cedel fi Usûli'l-Fıkıh*.¹³⁸

Yine fıkıh usulü ile ilgili olması gereken bu kitabın da nüshası bilinmemektedir.¹³⁹

Mâtürîdî'ye İzafe Edilen Diğer Eserler

1- *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*.

İmam Azam Ebû Hanîfe'nin "*Fıkhu'l-Ekber*"ine şerh olarak yazılan bu eser 1321/1973'de Haydârâbâd'da basılmıştır. Bu eserin aslında Ebû'l-Leys Semerkandî'ye ait olduğu kanaati hakimdir.¹⁴⁰

136 Sezgin, *GAS*, 1/606; Yeprem, *İrâde Hürriyeti*, 262; Bebek, *Günah Problemi*, 32-33.

137 Nesefî, *Tabصرة*, 1/359; Leknevî, *Fevâidu'l-Behiyye*, 195.

138 Nesefî, *Tabصرة*, 1/359; Leknevî'ye göre, birinci kitap fikhî konulara, ikincisi ise Fıkıh Usulüne aittir. Bkz; *Fevâidu'l-Behiyye*, 195.

139 el-Kevserî, Zahit, Birinci Eserin adını *Medhizu's-Şerî'* olarak verir. Bkz; Beyâzî'nin, *İşârâtu'l-Merâm* 'ına yazdığı giriş, s. 7.

140 Yeprem, M. Saim, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul, 1997, 261. Adil Bebek bu Eserin adını *Şerhu'l-fikhi'l-Ebsat* olarak vermektedir. Eserin nüshaları ile ilgili olarak da

2- *Vasâyâ ve Münâcât*.

"*Fevâid*" adıyla bilinen bu Risale'nin farsça beş varaklık bir eser olduğu, Fatih Kütüphanesi 5426, Bursa Hasan Çelebi Kütüphanesinde 1187 numarada kayıtlı olduğu ve Mâtürîdî'ye ait olmadığı tespit edilmiştir.¹⁴¹

3- *Şerhu'l-İbâne*.¹⁴²

4- *ed-Dûrer fi Usuliddîn*.¹⁴³

5- *Kitâbu Tefsîri'l-Esmâ ve's-Sifât*

Saim Yeprem bu eser hakkında bilgi verirken, eserin Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesi No: 497'de kayıtlı olduğunu, Zeki Velidi Togan tarafından, İmam Mâtürîdî'ye nisbet edildiğini,¹⁴⁴ ancak eserin üzerindeki kayıta göre Ebû Mansûr Abdulkadir b. Tâhir el-Bağdâdî'ye ait olduğunu belirtir.¹⁴⁵

Mâtürîdî'ye izafe edilen eserler tespit edebildiğimiz kadarıyla bunlardır. Bu eserler içinde bizce en önemli ve zaten elimizde bulunan iki eseri *Kitâbu't-Tevhîd* ve *Te'vilâtu'l-Kur'an*'dır ki maalesef bu eserler üzerinde de yeterince çalışmalar yapılmamıştır. Öncelikle *Tevilâtu'l-Kur'an*'ın tahkiki neşri ile ilgili çalışmalar aynı zamanda bir görev olarak ehliyetli ilahiyatçıları beklediğini düşünüyoruz.

Türk dünyasının çoğunluğunun itikatta mezhebi olan Mâtürîdîliğe ve onun imamı İmam Mâtürîdî'ye gereken ilgilinin gösterilmemesini izah etmek oldukça zordur. Kaynaklarda İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'ye nispet edilen pek çok eser kaydedilmesi, bunlardan çoğunun bize ulaşmamış olması ve ulaşanların da yayınlanmamış olması Mâtürîdî ve Mâtürîdîliğin aydınlatılmasının önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu konuya yeterince ilgi gösterilerek onun eserlerin tahkiki neşir ve tercümelerinin bir an önce ilim dünyasına kazandırılmasının zorunlu olduğu kanaatindeyiz.

Süleymaniye Esat Efendi Kütüphanesi No: 1581, Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi No: 1329, İzmirli İsmail Hakki Kütüphanesi No: 893'ü vererek Haydarabad 1321 baskısını da bu eserin basılmış hali olarak tanıtmaktadır. Krş; *Günâh Problemi*, 36.

141 Sezgin, *GAS*, 1/606.

142 Huleyf, *Serhu Fikhi'l-Ekber*, *Şerhu'l-İbâne* ve *Akidetu'l-Mâtürîdî*'nin yanlışlıkla ona izafe edildiğini belirtir bkz. "*Giriş*", 7.

143 Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zümûn*, 1/751.

144 "*Kayseri ve Bursa'daki Bazı Yazmalar Hakkında*", *İÜFTD.*, 1949-1950, 70.

145 Bkz; *İrade Hürriyeti*, 261; Ayrıca Sezgin, *el-Lübâb fi Tesliyeti'l-Musâb* adlı bir eserin, Müellifi bilinmeyen bir makalede Mâtürîdî'ye izafe edildiğini, ancak bu eserin Mâtürîdî'ye aidiyetinin şüpheli olduğunu belirtir. Bkz; *GAS*, 1/606. (Dipnotta) Katip Çelebi bu eserin Alaaddin Ali b. Eyyub el-Kuddûsî'ye ait olduğunu bildirir. Krş; *Keşfu'z-Zümûn*, 2/1542; Ayrıca bkz; Yeprem, *İrade Hürriyeti*, 263.

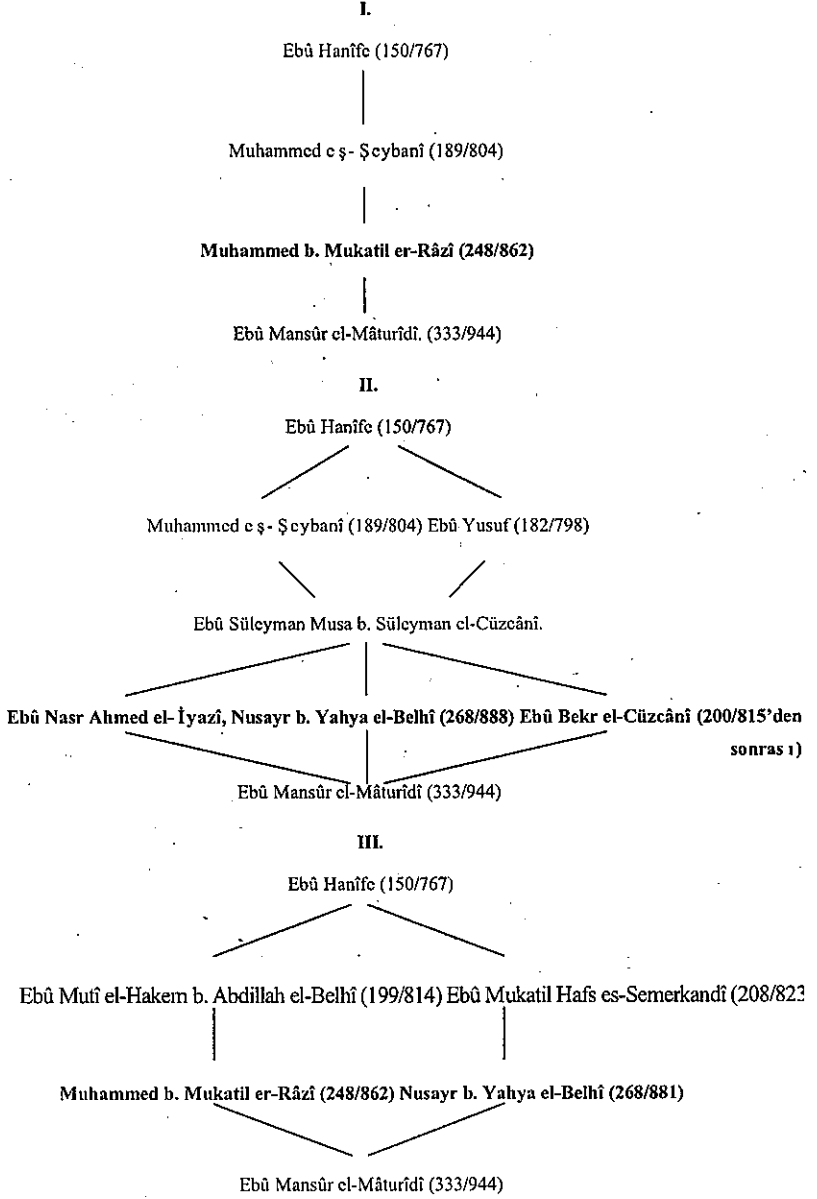
BİBLİYOGRAFYA

- Bardakoğlu, Ali, "Husun ve Kubuh Konusunda Aklın Rolü ve İmam Mâtürîdî" Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî, Kayseri 1990.
- Barthold, W., "Mâverâünnehr", MEBİA, İstanbul, 1957, 7/408-409.
- Bebek, Adil, *Matürîdî'de Günah Problemi*, İstanbul, 1998.
- Beyzâî, Kemâleddin Ahmed, (1098/1687), *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*, thk Yusuf Abdurrazık, Kâhire 1949/1369.
- Brockelman, Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1943.
- Ceric, Mustafa, *Roots of Synthetic Thology in Islam*, Kuala Lumpur, 1995.
- Çubukçu, İ. Agah, Çağatay, Neşet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1965.
- Ebû Zehre, Muhammed, *Tarihu'l-Mezâbi'l-İslâmiyye*, Mısır, 1987.
- Ecer, A. Vehbi, *Türk Din Bilgini Mâtürîdî*, Ankara, 1978.
- _____, *Mâtürîdînin Tanınmaması*, Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî, Kayseri 1990.
- Ess, Josef Van, *Kitablar ve Mecmualar Review of Books and Periodicals*, (DİA için trc; Ziya Yılmaz) Oriens, Leiden, 1981, (27-28/556-565.)
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan, Ali b. İsmail, (330/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk, Muhammed Muhiddin Abdulhamid, Beyrut, 1995.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*, Ankara, 1990.
- el-Harbî, Ahmed b. İvazullah b. Dâhili'l-Lüheybî, *el-Mâtürîdîyye, Diraseten ve Takvimen*, Riyad. 1413.
- Gölcük, Şerafeddin, *Kelâm Tarihi, Kişiler Görüşler Eserler*, Konya. 1992.
- Huleyf, Fettullah, *Kitabu't-Tevhid*, İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, yer? trz.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, (456/1064) *el-Fasl fil-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, thk; M. İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra, Beyrut, trz.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddin Kâsım (879/1474) *Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad, 1962.
- İbn Nedîm, *el-Fihrist*, tlk, İbrâhim Ramazan, Beyrut, 1997/1417.
- İbn Teymiyye, *el-İmân*, Thk; Hâşim Muhammed e's-Şâzelî, Kâhire, trz.
- İmamoğlu, M. Ragıp, *İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Tevilâtü'l-Kur'an'daki Tefsir Metodu*, Ankara, 1991.
- Karabulut, Ali Rıza, "Mâtürîdî'nin Eserleri ve Hakkında Yayınlananlar", Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî, Kayseri, 1990.
- Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, (1067/1657) *Keşfu'z-Zünûn an Esami'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, thk: M. Şerafeddin Yalçın, İstanbul, 1360-1941.
- Kevserî, Muhammed Zahid, (Kemalüddin el-Beyzâî), *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm*, "Önsöz," Kahire, 1949/1369.
- Koçoğlu, Kıyasettin, *Maturidiye Göre Mürcie*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000.
- el-Kureşî, Muhyiddin Ebû Muhammed Abdulkadir b. Ebi'l-Vefa Muhammed b. Muhammed b Nasrillah b. Salim b. Ebi'l-Vefa, (*el-Cevâhiru'l-Mudîe fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Haydarabad 1322/1904.

- Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara, 2000.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay, (1304/1886) *el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Haneftiyye*, thk Seyyid Muhammed Bedreddin Ebû Fâris en-Na'sânî, Mısır, 1324.
- Macdonald, D.B, "Mâturîdî", MEBİA, trz, 7/404
- Madelung, Wilferd F., "The Spread of Mâturîdism and the Turks" *Religious Schools and Sects in Medieval Islam*, London, 1985.
- Makdisî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Beşşârî, (375/985) *Ahsenu't-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, edt; M. J. de Goeje, Leiden, 1906.
- Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, (333/944) *Kitabu't-Tevhid*, thk; Fethullah Huleyf, Kahire, trz.
- _____, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, thk; Muhammed Müstefizurrahman, tsh; Câsim Muhammed el-Cebûrî, Bağdad, 1404-1983.
- _____, *Akâid Risâlesi ve Kitâbu'l-Makâlât*, Kâhire Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, No; 19495.
- en-Nesefî, Ebu'l-Mu'în Meymûn b. Muhammed (508/1114), *Tabıratu'l-Edille fi Usûlu'd-Dîn alâ Tarikati'l-İmâm Ebî Mansûr el-Mâturîdî*, thk ve tlk; Claude Saleme, Dımeşk, 1993.
- Onat, Hasan, *99 Soruda İslâm Mezhepleri*, Ankara, trz.
- Özcan, Hanifi, *Mâturîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, 1993.
- _____, *Mâturîdî'de Dini Çoğulculuk*, İstanbul, 1995.
- Özdeş, Talip, *İmam Mâturîdî'nin Te'vilâtu Ehli's-Sünne Adlı Eserinin Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı*, (Basılmamış Doktora Tezi) Kayseri, 1997.
- Parmaksızoğlu, İ., "Mâverâünnehr", MEB Türk Ansiklopedisi, 23/333-334.
- Pessagno, J. Meric, "Intellect and Religious Assent The View of Abû Mansûr al-Mâturîdî", *The Muslim World*, 69/18-27, USA, 1979.
- _____, "The Reconstruction of the Thought of Muhammaq Ibn Shâhib", *Journal of the American Oriental Society*, 3/104, 1984.
- Pezdevî, İmam Ebû Yusr, (421/493-1027/1099) *Ehl-i Sünnet Akaidi*, trc; Şerafeddin Gölcük,, İstanbul, 1998.
- Râzî, Muhammed b. Ömer Fahreddin, (606/1209), *İtikâdâtü Fırâki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikin*, thk, Muhammed el-Mutasımbillah el-Bağdâdî, Beyrut, 1407/1986.
- Schaeder, H. H. "Semerkand" MEBİA, 10/469
- Sezgin, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (GAS), Leiden, 1967.
- Şahin, Hasan, *Mâturîdî'ye Göre Din*, Kayseri, 1987.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim, (548/1153) *el-Mîlel ve'n-Nihal*, Thk; Ahmed Fehmi Muhammed, Beyrut 1992.
- et-Tancı, Muhammed b. Tâvit, "Abu Mansûr al-Mâturîdî", AÜİFD, Ankara, (I-II) 1955.

- Taşköprüzâde, Ahmed Efendi, *Mevzuâtü'l Ulûm*, İstanbul, 1313/1895.
- Togan, Zeki Velidi, "Kayseri ve Bursa'daki Bazı Yazmalar Hakkında", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Tarih Dergisi*, 1949-1950.
- Tunç, Cihat, "Mâtürîdî'nin İman Anlayışı", Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî, Kayseri 1990.
- Turan, Ahmet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Samsun, 1993.
- Uğur, Ahmet, "Mâtürîdî'nin Zamanında İslam Alemine Kısa bir Bakış", Ebû Mansûr Semerkandî Mâtürîdî Kayseri 1990.
- Ulrich, Rudolph, *Al-Mâtürîdî und die Sunnitische Theologie in Samarkand*, Leiden – New York – Köln, 1997.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara, 1965.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, trc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981.
- Yeprem, M. Saim, *Mâtürîdî'nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, İstanbul, 2000. x
 _____, *İrâde Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, İstanbul, 1997.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992.
- Yazıcıoğlu, M. Sait, *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988.
- Yörükhan, Y. Ziya, *İslam Akaidine Dair Eski Metinler, Ebu Mansûr-i Maturî'nin İki Eseri, (Tevhid Kitabı ve Akaid Risalesi)*, İstanbul, 1953.
- ez-Zebîdî, Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî, (1205/1790) *İthâfu's-Sâdeti'l-Müttekin ve Umdetu zevi'l-Fedâil mine'l-Müdekkakîn* (1-10) Yer ?, trz.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, (748/1347), *Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, thk; Ali Muhammed el-Becâvî, Yer, ? trz.
- Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm, Kamusu Terâcim li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisâi Mine'l-Arabi ve'l-Müstağribîn ve'l-Müsteşrikîn*, (1-10) Yer ?, trz.
- Zühdi, Cârallah, *el-Mutezile*, el-Müessesetu'l-Arabiyye, Kahire 1990.

Ek: 1

Ek: 2

